מוּפָץ לִזְכוּיוֹ הָרַבִּים עַ"י:

מאור לפסגה (ע"ר)
לחיזוק הפעילות התורנית בקהילה
לע"נ הרב רפאל ימין בן מרסדס אקריש ז"ל

עִידָן הַמּוֹעֲדִים

הלכות ראש-השנה ויום-הכיפורים (תשפ"ו)

על פי פסקי: השולחן ערוך, רמ"א, משנה ברורה, מרן הראש"ל רבינו עובדיה יוסף זצ"ל ועוד

נכתב ונערך על ידי הרב עידן בן-אפרים שליט"א (02-5324067)

מנהגי ערב ראש-השנה

א. תפילה, שופר, התרת נדרים – בתפילת שחרית בערב ראש-השנה אין אומרים וידוי ונפילת אפיים (שו"ע תקפא, ג) [ובסליחות, אם התחילו באמירתן קודם עלות השחר, וארע שהגיעו לוידוי ונפילת אפיים קודם הנץ החמה, יש לאומרם (ע"י מ"ב שם, כג; מו"ר*)]. ואין תוקעים בשופר בערב ראש-השנה (רמ"א שם) [גם לא בלילה שלפניו (בא"ח, ש"א נצבים, ב; כה"ח, שם, ענ), ואפילו בבית. ואם צריך להתלמד, יתקע בחדר סגור (בא"ח שם; מ"ב שם, כד; כה"ח שם)], ונוהגים לעשות התרת נדרים (כה"ח שם, צט).

ב. תשובה – בערב ראש-השנה ישים כל אדם על ליבו לשוב בתשובה, ובפרט מעבירות שבין אדם לחבירו, ולא ימתין עד ערב יום-הכיפורים לבקש מחילה מחבירו, אלא יקדים עצמו למצוה, וכל היום יעסוק בתורה ובמצוות (חיי אדם קלח, ה).

ג. טבילה, תענית, צדקה – יש נוהגים לטבול במקוה טהרה (רמ"א תקפא, ד; בא"ח שם ג) [וצריך זהירות שלא להסתכל באנשים שאינם לבושים, שאם לא כן מוטב שלא יטבול (ילקו"י, תרלו)], ויש נוהגים להתענות (שו"ע שם, ב ועי' תקצז, ב), ויש נוהגים ללכת לבית-הקברות ולהרבות שם בתחינות (רמ"א תקפא, ד; בא"ח ש"א עקב, טו ונצבים, ב), משום שבית-הקברות הוא מקום מנוחת הצדיקים והתפילה מתקבלת שם יותר (מ"ב שם, כז) [ואם לא היה בבית הקברות ל' יום, צריך לברך "ברכת אשר יצר אתכם בדין", בשם ומלכות (שו"ע רכד, יב)], ונותנים צדקה לעניים (רמ"א שם).

ד. תספורת וביגוד – יכבס בגדיו ויסתפר (שו"ע תקפא, ד) ויגזוז צפורניו (כה"ח פא), וילבש בגדים נאים, להראות שאנו בטוחים בחסדי ה' שיוציא לאור משפטנו (משנ"ב כה).

ה. לימוד התפילה – ראוי לכל אדם לתת את ליבו קודם ראש-השנה, לעבור על סדר התפילה והפיוטים וללמוד פירושם כדי שיהיו שגורים בפיו, וילמד זאת גם לבניו (מטה אפרים תקפא, נח).

ו. תפילת מנחה – יזהר האדם בתפילת מנחה של ערב ראש-השנה להתפללה במתינות ובכוונה, מפני שהיא התפילה האחרונה של השנה (בן איש חי נצבים, ב).

ז. הדלקת נרות – מדליקים נרות לכבוד ראש-השנה (שעה 6:18), ומברכים: "ברוך... אשר קידשנו במצוותיו, וציונו להדליק נר של יום-טוב" (שו"ע רסג, ה; תקיד, יא) [והמדליקים בלילה קודם הקידוש, יש להם על מה שיסמוכו (יחו"ד א, כח; חזו"ע יו"ט, שו)]. ונכון שהנשים לא תברכנה ברכת "שהחיינו" בעת הדלקת הנרות, ותצאנה ידי חובה בברכת "שהחיינו" שמברכים בקידוש (סב).

יש להכין נר-נשמה, כדי שיוכלו להדליק באמצעותו את הנרות ביום השני [וכן המשתמשים ב'פתיל-צף', טוב שיכינו אותו מבעוד-יום (ילקו"י יו"ט, תקו)], אך מעיקר הדין מותר להשחילו גם ביום-טוב (קיצוש"ע חזו"ע, שבת ע, ו; שש"כ יג, כד; שבט הלוי ט, קכח; ילקו"י שם ועוד), אבל אם החור סתום או שצריך להרחיבו, אין להשחיל בו הפתילה (שש"כ שם; ילקו"י שם ו-תקיא ד"ה והנה). וכשמכין הנרות להדלקה ביום השני, נכון לכתחילה שלא להוציא את הפתילות הישנות בידיו אלא ע"י מזלג וכדומה, והרוצה להחמיר יכין שתי מערכות הדלקה (ילקו"י, תקיב).

תפילות ראש-השנה

ח. שמחה – התפילות בראש-השנה תהיינה בשמחה ובטוב לבב ומתוך כוונה גדולה, כי בטוחים אנחנו בישועת ה' שיכתבנו ויחתמנו לחיים טובים. ולא כאותם שמביאים את עצמם לידי בכי, שהרי ראש-השנה הוא יום שמחה, וכמו שנאמר: "וְשָׂמַחְתֶּם בְּחַגֶּךָ", ונאמר: "תִּקְעוּ בַחֹדֶשׁ שׁוֹפָר בַּכֶּסֶה לְיוֹם חַגֵּנוּ" (פז). אבל אם מתעורר לבכיה מחמת התרגשותו ודביקותו בתפילה, אין בזה מניעה (פט).

ט. "המלך הקדוש"/ספק – בתפילת העמידה בעשרת ימי תשובה, במקום ברוך אתה ה' "האל הקדוש", צריך לומר: "המלך הקדוש". ואם בראש-השנה (או יום-הכיפורים) התפלל כסדר התפילה ואמר: "ובכן תן פחדך" וכו', אלא שבסיום הברכה מסופק אם סיים "המלך הקדוש", אינו חוזר, לפי שמן הסתם חתם כהוגן (עי' משנ"ב תקפב, ד; חזו"ע נט), ואם טעה ונזכר לאחר כדי דיבור או שהתחיל בברכה הבאה, חוזר לראש התפילה.

י. בקשות פרטיות – מותר לבקש בקשות פרטיות בתפילה בראש השנה וביום הכיפורים, לפי שכל ימי עשרת ימי תשובה נתייחדו לתשובה ובקשות וזהו זמנן (ילקו"י, תקד סכ"ד).

יא. שליח-ציבור – ידקדקו לחזר אחרי שליח-ציבור היותר הגון והיותר גדול בתורה ומעשים שאפשר למצוא (וע"ש שו"ע נג,ד-ה), ושיהיה נשוי ובן שלושים ומעלה. מיהו כל ישראל כשרים הם, רק שיהיה מרוצה לקהל (רמ"א תקפא, א). והעוזרים ומסייעים לשליח-ציבור שאינו הגון, כאילו גוזלים טוב מן הקהל ועתידים ליתן את הדין (מ"ב, י).

יב. עליה לתורה – ראוי להשתדל לעלות לתורה בימים נוראים (מ"ב תקפד, ח).

מנהגי ראש-השנה

יג. ברכות – נוהגים לברך איש את רעהו: "לשנה טובה תכתב" (רמ"א תקפב, ט), והספרדים מברכים גם בברכת "תזכה/ו לשנים רבות נעימות וטובות".

יד. זהירות מכעס – יזהר האדם מאוד שלא יבוא לידי כעס בראש-השנה, כי מלבד חומרת איסור כעס בכל זמן, הרי כשכועס בראש-השנה הוא סימן לא טוב. ולכן, אם בא מבית-כנסת וראה שהשולחן אינו ערוך, לא יכעס ולא יקפיד אפילו בליבו. והאשה מצידה תהיה זריזה לסדר את כל הענינים קודם שיבוא בעלה, וגם זה יהיה לסימן טוב (בא"ח נצבים, ו; מ"ב תקפג, ה).

טו. קידוש ובציעת הפת – עושים קידוש כפי שמופיע במחזור. ונוהגים לאחר הבציעה לטבול את הפת במלח ג' פעמים ואחר כך בסוכר (או בדבש) (כה"ח תקפג, ד. ועי' בא"ח וילך, ד וחזו"ע רנב).

טז. סימנים – חז"ל תיקנו לאכול בראש השנה מיני מאכל שיש בהם רמז לסימן טוב לכל יומות השנה (הוריות יב. כריתות ו. שו"ע תקפג, א-ב ורמ"א א), ומביאים: תמר, רוביא (לוביא), כרתי (לוף), , סילקא (עלי תרד, ולא לפת אדום הנקרא סלק (צז)) דלעת, רימון, תפוח בסוכר או בדבש (רמ"א שם), ראש כבש (שו"ע שם, ב) או איל (משנ"ב ו ובא"ח שם) [ויזהרו לקנותם עם הכשר מהודר בלבד. ובמוח מצויות לעתים תולעים, ויש לבודקו (בדיקת המזון כהלכה ב, 624), ואם אין לו ראש כבש, יקח ראש של בהמה או של עוף (מ"ב שם, ז; צח). - ויש שנמנעים מלאכול דג בראש-השנה (כי הוא מלשון דאגה), ויש נוהגים להקפיד להביא דגים בראש-השנה ואומרים שנפרה ונרבה כדגים (ק. ועי' מ"ב שם, ה) (וגם בהם צריך זהירות מתולעים)].

המנהג הנכון הוא להביאם לאחר שנטל ידיו ובירך "המוציא" ואכל כזית מן הפת. ומברכים תחילה על התמר "בורא פרי העץ" ומכוונים

---

*) **הבהרה:** סתם ציון שבדברינו, הכוונה לעמוד שבספר חזון עובדיה, ימים נוראים.

שו"ע=שולחן ערוך. מ"ב=משנה ברורה. כה"ח=כף החיים.

לפטור את הרימון והתפוח, טועמים מן התמר, ואחר-כך אומרים את נוסח ה"יהי רצון" כפי שמופיע במחזורים, ואוכלים את התמר, וכן ינהג ביתר הסימנים (בא"ח נצבים, ד; צג) (ויזהר שלא יברך ברכת "בורא פרי האדמה" על מיני ירקות מבושלים כמו רוביא, דלעת או ברכת "שהכל" על ראש כבש, אפילו אם אינו אוכלם עם הפת). - ורשאים בני הבית לברך בעצמם ברכת "בורא פרי העץ", ואינם חייבים לצאת ידי חובה דוקא בברכתו של בעל הבית (אפילו אם ענו אחריו "אמן") (צח).

יז. הסעודה – אוכלים ושותים ושמחים בראש-השנה (שו"ע תקצז, א), שאף על פי שהוא יום דין, מכל מקום שייכת בו מצות "וְשָׂמַחְתָּ בְּחַגֶּךָ" (מ"ב, א), ומכל מקום לא יאכל כל שובעו, למען לא יקֵל ראשו, ותהיה יראת ה' על פניו (שו"ע שם). ואין ראוי לעשות "על האש" בראש-השנה, גם אם מעביר מאש דלוקה וכו'.

יח. מאכל חמוץ/חריף – יש נוהגים שלא לאכול מאכלים חמוצים, וכן יש נמנעים מאכילת דברים חריפים (צט). ויש אומרים שאם מערב דברים חמוצים בתבשיל או במשקה באופן שאינו הופכם לחמוצים, אלא רק נותן בהם טעם טוב, אין חשש כלל (ערוה"ש תקפג, ג; שמעתי משם הגרב"צ אבא שאול זצ"ל; פס"ת שם הערה 37), והוא הדין אם מתענג באכילת חריף או חמוץ (ילקו"י, ער ד"ה וכ"ז).

יט. ניצול הזמן/תהילים – יזהר בראש-השנה שלא ידבר דברים בטלים, וינצל את הזמן ללימוד תורה להרבות בזכויות ומליצי יושר, ועל ידי כך מעורר גם את המלאך שלו למעלה להתפלל עליו, מה שאין כן כשהוא יושב בטל (כף החיים תקפג, לז), וכל שכן שאין לעסוק בשיחה בטלה וקריאת עיתונים. ויש נוהגים לקרוא את כל ספר התהילים בכל יום מימי ראש-השנה, שמנין המזמורים ביחד הוא: כַּפַּ"ר משנ"ב ט; כה"ח שם, לח; קפה).

כ. שינה – מנהג טוב שלא לישן ביום ראש-השנה (רמ"א תקפג, ב), ואם ראשו כבד עליו, יישן מעט אחרי חצות היום (בא"ח נצבים, יא). ומכל מקום, ההקפדה היא במי שאינו מתחשב בקדושת היום, והולך לישון ללא כל סיבה מוצדקת, אבל כשהלך לישון בלילה ואינו מתעורר משינתו בעמוד השחר אלא לאחר מכן, אין בכך זלזול בראש-השנה (הליכות שלמה, כ; חזו"ע קפד). ורבים נוהגים להתפלל בראש-השנה עם הנץ החמה, ותבוא עליהם ברכה.

כא. הכנה מיום א' של ראש-השנה ליום ב' – אסור לעשות הכנות מיום הראשון של ראש-השנה ליום טוב שני (שו"ע תקג, א ומ"ב ד), עד לאחר צאת-הכוכבים. ולכן, אסור לבשל, להדיח כלים ולערוך השולחן ביום הראשון לכבוד היום השני אף שאינה כרוכה במלאכה (מג"א ר"ס תקג) או להכין את הנרות להדלקה (משנ"ב תקיד, לה). ומכל מקום אם מדיח הכלים או מסדר הבית כדי שיהיה נאה ומסודר לכבוד היום הראשון עצמו, מותר (מ"ב שב, יט).

מותר להוציא ביום הראשון אוכל מהמקרר על מנת שיפשיר ויהיה מוכן לכבוד היום השני, ואין זה בכלל הכנה (חזו"ע שבת ב, תמז). ומותר להניחו על הפלאטה בעודה כבויה, אף שתידלק כעבור זמן (ע"י שעון-שבת שכוון מערב החג) (קיצוש"ע חזו"ע יו"ט י, יא). – והמחליף בגדים ליום השני, לא ילבשם ביום הראשון סמוך לחשיכה, משום שנראה כמכין, אלא ילבשם מבעוד יום ויכוין שלובשם גם לכבוד היום, או שילבשם לאחר כניסת היום השני (ער' כה"ח תקכט, כג).

מצות שופר

כב. המצוה וזמנה – מצות עשה מן התורה על כל אחד מישראל לשמוע קול שופר בראש-השנה, שנאמר (במדבר כט, א): "יוֹם תְּרוּעָה יִהְיֶה לָכֶם". וכתב רבינו הרמב"ם (תשובה ג, ד): אף על פי שתקיעת שופר בראש-השנה היא גזירת הכתוב, רמז יש בה: עורו יְשֵׁנִים משנתכם ונִרדמים הקיצו מתרדמתכם, חפשו במעשיכם וחיזרו בתשובה, ויעזוב כל אחד מכם דרכו הרעה ומחשבתו אשר לא טובה. עכ"ל. – קודם התקיעה בשופר, מברכים: "ברוך וכו' לשמוע קול שופר" (שו"ע תקפה, ב). וכל היום כשר לתקיעת שופר, החל מהנץ החמה ועד השקיעה, שנאמר "יום" תרועה (שו"ע תקפח, א ומ"ב).

כג. הֶפְסֵק – אסור להפסיק כלל בדיבור בין הברכה לתקיעת השופר. ואם סח שלא מענין השופר והתקיעות - צריך לחזור ולברך. וכן אסור להפסיק בדיבור בין סדר תשר"ת לתש"ת, ובין תש"ת לתר"ת. ואיסור זה חל גם על התוקע וגם על קהל השומעים. וכמו כן אין להתוודות בפיו בין סדר לסדר (כפי שמופיע בכמה מחזורים), אלא די בכך שבאותה שעה יהרהר בתשובה בליבו (קלה). ואפילו בין תקיעות דמיושב לתקיעות דמעומד אין לדבר אלא מענין התפילות והתקיעות (ואם הוצרך להתפנות, יכול לברך ברכת "אשר יצר") (קלח).

כד. נשים – נשים פטורות ממצות שופר, מפני שהיא מצות עשה שהזמן גרמה (שו"ע תקפט, ג ו). ומכל מקום, הנוהגת לשמוע קול שופר, יפה עושה, ויש לה שכר מצוה (מ"ב שם, ח) [ותאמר שעושה כן "בלי נדר". ואשה שכבר נהגה כן, צריכה להמשיך במנהגה, או שתעשה התרת נדרים (בא"ח נצבים, יז; חזו"ע קל)].

כה. קטנים – קטנים שלא הגיעו לגיל מצוות, פטורים ממצות שופר, ואם הגיעו לגיל חינוך, מצוה לחנכם במצוה זו. ומכל מקום אין להביא לבית-הכנסת ילדים קטנים ביותר הגורמים להפרעות ומסיחים את דעת הציבור מהתפילה ומשמיעת קול השופר כראוי (קיצור של"ה, הובא בקמח סולת עמ' תא סנ"ג; מ"ב תקפז, סז).

כו. התוקע – התוקע צריך להיות בקי בהלכות ובסדר תקיעות השופר, כמה אורכן (שו"ע תקצ, ג ומ"ב סו) והנשימות שביניהן (שו"ע שם, ד-ה ומ"ב סז וכא), גם לפעמים נופלת טעות בתקיעה, וצריך לדעת כיצד לנהוג אם להמשיך בתקיעות או לחזור לראש הסדר (ער' שו"ע שם, ו ואילך; מ"ב תקפה, יח). וראוי שרב בית-הכנסת או תלמיד חכם אחר יבדוק את התוקע לפני ראש-השנה כיצד הוא תוקע, כי לא כל היודע לתקוע בשופר יכול להוציא את הרבים ידי חובתם. וצריך שֶׁיֵּדַע לכוין להוציא את הציבור ידי חובתם, שאם לא כן, לא יצאו ידי חובה (שו"ע תקפט, ח; מ"ב תקפה, ג).

וראוי שהתוקע יהיה צדיק והגון, ובלבד שלא תהא מחלוקת בדבר (מ"ב שם). ומי שיודעים בו שאינו מתפלל כל השנה, ורק בראש-השנה ויום-הכיפורים בא לבית-הכנסת, חלילה להניחו לתקוע ולהעלות זכרוננו על ידו (נהר מצרים ר"ה, ג מהברכ"י תקפא, יב). כל שכן אם מגלח זקנו בתער וכדומה (נהר מצרים שם, ד). ויש אומרים שמעלת התוקע חשובה יותר מן השליח-ציבור (שופר בציון ה, ז).

תשליך

כז. תשליך – נוהגים ביום הראשון של ראש-השנה, אחרי תפילת מנחה (קודם שקיעת החמה), ללכת אל הים, נהר, מעיין או באר מים חיים ולומר שם "תשליך" באמירת פסוקי "מי אל כמוך" וגו' (שער הכוונות צ:; רמ"א תקפג, ב ומג"א ח), ובעת האמירה מנערים את שולי הבגד העליון (כה"ח שם, ל). ונקרא בשם "תשליך" על פי הפסוק (מיכה ז, יט): "וְתַשְׁלִיךְ בִּמְצֻלוֹת יָם כָּל חַטֹּאותָם". ואם אין אפשרות להגיע למקור מים, אפשר למלא כלי עם מים ולאומרו בבית-הכנסת או בבית. [ומי שלא אמר תשליך בראש-השנה, יכול לאומרו במשך כל עשרת ימי תשובה (נשמע גבריאל סט, סז)].

כח. נשים וקטנים – נשים וקטנים אינם חייבים בסדר אמירת תשליך (נט"ג שם, ח), אך רשאים לאומרו, ובלבד שהנשים תקפדנה על גדרי הצניעות בלבושן ובהתנהגותן, ושלא תתערבנה בין האנשים.

יום שני של ראש-השנה

כט. הדלקת נרות – מדליקים נרות לכבוד היום השני, ויש להעביר אש מנר שהודלק מערב החג (ער' שו"ע תקב, א ומ"ב ד), ומברכים: "ברוך... אשר קידשנו במצוותיו, וציונו להדליק נר של יום-טוב". ומן הדין מותר להדליק הנרות לעת ערב סמוך לחשיכה (קפב) ועדיף יותר להכין ולהדליק הנרות רק בצאת-הכוכבים (שעה 6:53) [אלא אם כן מקדש מבעוד יום] (ער' בא"ח ש"א במדבר, ב ושש"כ מד, ג). ובסיום ההדלקה תזהר שלא לכבות הגפרור אלא תניחנו שיכבה מאליו (ער' שו"ע תקיד, א).

ל. תיקון הנרות – המדליקים נרות שעוה יזהרו שלא לחמם ביום-טוב את תחתית הנר באש על מנת להדביקו בפמוט, מחשש מירוח (מ"ב תקיד, יח; כה"ח שם, מא). ואם הפמוט סתום משעוה מותר לנקותו על ידי סכין (כה"ח שם; חזו"ע, יו"ט, סא), אבל לאחר שהסיר השעוה אסור לטלטלה (שש"כ יג, מג מד, י), והעצה הטובה ביותר עבורם היא להשתמש ב"נרוניות".

לא. פרי חדש – בקידוש ליל שני של ראש-השנה, טוב להניח לפניו פרי חדש, כדי לברך גם "שהחיינו" בקידוש. ואם אין לו פרי חדש, אף על פי כן יברך "שהחיינו" (שו"ע תר, ב; בא"ח נצבים, ח; קסג).

לב. צום גדליה – בג' תשרי, נהרג גדליה בן אחיקם, שהיה ראש בית ישראל אחר חורבן בית ראשון, וכבתה גחלת ישראל הַנִּשְׁאָרָה, שגלו כולם, ותיקנו חכמים לצום ביום זה (משעה 5:10 בבוקר עד 6:50), כדי לעורר הלבבות לתשובה (ער' רמב"ם תעניות ה, א-ב ושו"ע תקמט, א ומ"ב ב), וכל אדם, בין איש או אשה, שהגיעו לגיל מצוות, חייבים להתענות.

ערב יום-הכיפורים

א. כפרות – נוהגים לעשות כפרות בערב יום-הכיפורים, ויש העושים אותן בכסף (ער' חיי אדם קמד, ד), ויש העושים בשחיטת עוף (ער' שו"ע ורמ"א, תרה). ולוקחים תרנגול זכר לכל זכר, ותרנגולת נקבה לכל נקבה, ומהדרים לבחור תרנגולים לבנים (רמ"א שם). בעת שמסבב את התרנגול סביב לראש המתכפר, אומר: "זה חליפתך, תמורתך, כפרתך" וכו', ואם מסבב לעצמו, אומר: "זה חליפתי, תמורתי, כפרתי" (מ"ב, ג). [ולמעוברת לוקחים שתי תרנגולות ותרנגול אחד (מ"ב שם), כי שמא העובר זכר או נקבה (ואם אין ידו משגת כל כך, יקח תרנגול אחד ותרנגולת אחת (ער' רמ"א שם ומ"ב ג), ואם גם זה קשה לו, די בתרנגולת אחת (רכה-רכו))].

אחר השחיטה נותן את דמי פדיון התרנגולים לעניים, וזה עדיף יותר ממה שיתן את התרנגולים עצמם לעניים (מ"ב, ה). ואם עושה הכפרות עם כסף, כשמסובבו סביב לראשו, יאמר: "אלו המעות חליפתי" וכו'. ויהרהר באותה שעה בתשובה (בא"ח וילך, ב; מ"ב, ב). [עקב ריבוי שחיטת העופות בערב יום-הכיפורים, רבו התקלות והמכשולות, והורו הפוסקים שיש להקדים הכפרות כמה ימים לפני יוה"כ, בכדי למעט את הדוחק הרב השורר אצל שוחטי העופות (מ"ב שם, ב; יחו"ד ב, עא; רכג). וכיום מצב הכפרות עגום מבחינת צעב"ח, ורבים משליכים העופות לאשפה, ומוטב לעשות הכפרות בכסף].

ב. סליחות/תפילה – משכימים בערב יום-הכיפורים לומר סליחות, ואומרים וידוי ונפילת אפיים, ועושים התרת נדרים (רכט). ובתפילת שחרית אומרים "אבינו מלכנו" (שם) אבל אין אומרים וידוי ונפילת אפיים (שו"ע תרד, ב) לפי שנוהגים לעשותו קצת כמו יום-טוב (מ"ב, ג) [והאשכנזים אינם אומרים "אבינו מלכנו" (רמ"א שם; קיצוש"ע קלא, ב)].

ג. טבילה/מלקות – מנהג יפה לטבול בערב יום-הכיפורים במקוה טהרה (ער' שו"ע ורמ"א תרו, ד ובא"ח וילך, ח) (וטוב שיסיר מגופו כל דבר חוצץ, יגזוז צפורניו ויסרק שערו (בא"ח ש"א וילך, ח; רמז). וזמנה על פי הקבלה הָחֵל משעה קודם חצות (קדוש בציון, קלח)). ואם אין לו אפשרות לטבול מאיזו סיבה שהיא, ישפכו עליו תשעה קבים מים (11 ליטר) (רמ"א שם), ואפשר לעשות כן גם על ידי מקלחת (רמו). ויש נוהגים לקבל מלקות, שמתוך כך יתן אל ליבו לשוב מעבירות שבידו (ער' שו"ע תרו, ו).

ד. אכילה ושתיה – מצוה להרבות באכילה ושתיה בערב יום-הכיפורים (ברכות ח: ושו"ע; שו"ע תרד, א), והיא מצוה מן התורה, ויש לאדם למעט בלימודו כדי לאכול ולשתות (מ"ב, א). ועיקר מצות האכילה ושתיה היא ביום של ערב יום-הכיפורים, ולא בלילה. ואף הנשים חייבות במצוה זו (רלא). ולכתחילה צריך לקבוע לפחות סעודה אחת על פת (רלה). ויעשה כל מעשיו לשם שמים, וה' לא ימנע טוב להולכים בתמים (בא"ח וילך, א). – והעושה מלאכה בערב יום-הכיפורים, אינו רואה סימן ברכה מאותה מלאכה לעולם (מל"ח טז, כ; רלז).

ה. מנחה מוקדמת/וידוי – מתפללים מנחה גדולה בעוד היום גדול, לפני סעודה מפסקת, ואומרים וידוי (שו"ע תרו, א) בסיום התפילה לאחר "יהיו לרצון" הראשון כמו ביום-הכיפורים (ער' רמ"א שם ומ"ב ב; רמט), ותיקנו כן שמא יארע לו דבר קלקלה בסעודה שיחנק או שתטרף דעתו ולא יוכל להתוודות אחר כך (מ"ב שם, א) (לכן יש לאומרו גם בבית-אבל). ואומרים "אבינו מלכנו" (רמט) [והאשכנזים אינם אומרים (רמ"א תרו, ה)].

ו. בגדים נאים/מפה לבנה – נוהגים ביום-הכיפורים ללבוש בגדי חג, ויש שלובשים בגדי לבן (רמ"א ס"ס תרי). מציעים את השולחן ופורסים עליו מפה יפה כמו בשבת (שם; בא"ח וילך, יז) ונותנים עליה ספרי קודש (רס). ומתעטפים בטלית מבעוד יום בברכה (מ"ב תריט, ד), כדי להתפלל עימה בכוונה, ולעמוד באימה ויראה (רסא).

ז. הדלקת נרות/שהחיינו – מצוה להדליק נרות לכבוד יום-הכיפורים (שעה 6:06), ומברכים: "ברוך וכו' וציונו להדליק נר של יום-הכיפורים" (ער' שו"ע ורמ"א תרי, א-ב; רנו). ולאחר ההדלקה תחלוץ האשה את מנעלי העור, ותברך ברכת "שהחיינו", כיון שבברכה זו מקבלת עליה את קדושת היום, ונאספת בכל חמשה עינויים (רנז) [והנכון שתחלוץ את הנעליים קודם ההדלקה. - ואם הולכת לבית-הכנסת תזהר שלא תחזור לברך "שהחיינו" ב"כל נדרי" יחד עם החזן (שעה"צ תריט, ז)]. – ויש להכין נר נשמה עבור ההבדלה במוצאי הצום (ראה להלן סעיף יט).

יום-הכיפורים

ח. חמשה עינויים – יום-הכיפורים אסור בעשיית מלאכה, ובחמשה עינויים: אכילה ושתיה, רחיצה, סיכה, נעילת הסנדל ותשמיש המטה. וכל האיסורים חלים כבר מהלילה (שו"ע תריא, א), ועל עשיית מלאכה ואכילה ושתיה, חייב כרת.

ט. צום/מעוברות ומניקות – הכל חייבים להתענות ביום-הכיפורים, ואף נשים מעוברות ומניקות מתענות ומשלימות את הצום (שו"ע תריז, א), אפילו בחודש התשיעי להריונן (רפז), אלא אם כן יש בעיות בהריון (דימום, כאבים והתכווציות, הפלות חוזרות ועוד), שאז יש להיוועץ עם רופא ורב כיצד לנהוג (ער' שם ורצה).

י. חולה – חולה שיש בו סכנה, אסור לו לצום, פן יכבד חוליו ויבוא לידי סכנה, ואפילו אם החולה אומר שאינו צריך לאכול, אין לו לצום. ובמקום חשש סכנה, אסור לו להחמיר על עצמו, שהרי נאמר (ויקרא יח, ה): "וָחַי בָּהֶם" - ולא שימות בהם (יומא פה:), ומקיים מצוה באכילתו. ולצערנו, ישנם אנשים שצמים בניגוד לדעתם של הרופאים והרבנים, ומסכנים את עצמם, ועבירה היא בידם. לפיכך כל חולה צריך לפנות לרופא המטפל שלו (וישנה עדיפות לרופא ירא שמים (ער' באה"ל ר"ס תריח)), שיחוה דעתו אם הצום עלול לגרום לו סכנה, ולאחר מכן יתייעץ עם רב מורה הוראה שיחוה דעתו מבחינה הלכתית כיצד עליו לנהוג.

להלן פירוט קבוצות מחלות, בהן יתכן שהצום יביא לידי סכנה, ויש להתייעץ עם רופא ורב: 1) מחלות זיהומיות עם חום גבוה (אנגינה, דלקת ריאות, שושנה בעור וכו'). 2) תשישות אצל קשישים. 3) תשישות לאחר מחלה, ניתוח, תאונה. 4) מחלות גידוליות ממאירות. 5) מחלות לב (התקף לב תוך שנה, תעוקת לב, אי ספיקה, הפרעות משמעותיות בקצב הלב). 6) מחלות במערכת הנשימה (אי ספיקה נשימתית, אסטמה פעילה). 7) מחלות במערכת העיכול (הקאות או שלשולים מרובים, אולקוס, צהבת עד חצי שנה). 8) מחלות דם (המוגלובין פחות מתשע). 9) מחלות מערכת העצבים (אי ספיקה מוחית, ארוע מוחי, מחלת נפילה). 10) מחלות נפש (פסיכוזה, מצבי חרדה קשים). 11) מחלות אנדוקריניות (סכרת עם מנות אינסולין גדולות, סכרת הזקוקה לתרופות דרך הפה אך מלווה בהפרשת אצטון ו/או התקיפי היפוגליקמיה, הפרשת אינסולין מוגברת, פעילות יתר חריפה של בלוטת התריס, אי ספיקת בלוטת יותרת הכליה). 12) מחלות כליות ודרכי השתן (אי ספיקת כליות, זיהומים בדרכי השתן, אבנים בדרכי השתן, ניתוח בדרכי השתן עד חודשיים) (ד"ר אלי שוסהיים ז"ל בספר הלכה ורפואה ח"ג). - כשפונים לרופא יש להציג בפניו את הנתונים הרפואיים, ולפרט את מכלול בעיות החולה. - וחולה במחלות הנ"ל שאין בנמצא רופא לשאול אם מותר לו לצום או שהורה לו לצום, וְחָלָה בצום הרעה במצבו, הרי זה ספק פקוח נפש ולא יצום (פס"ת תריח, א).

★ חולה שצריך לבלוע כדור שטעמו פגום - אם יכול לבולעו ללא מים, יעשה כן. ואם אינו יכול בלא מים, יתן במים דבר מר, כגון תמצית תה מרוכזת או אבקת סודה וכדומה, וישתה מים פחות משיעור כדי לבלוע (ער' אור לציון ג, רסה ד, קיז).

יא. יולדת – **(א)** יולדת תוך 3 ימים משעת לידתה, לא תתענה כלל (שו"ע תריז, ד), ותאכל לשיעורים (יחו"ד ו, ריא), ואפילו אומרת שיכולה לצום והרופא מאשר זאת, אסור לה להתענות (רצא). **(ב)** מ-3 ימים ועד 7, אם אמרה בפירוש שאינה צריכה לאכול, מותר לה להתענות, ואם לא אמרה כלום או שאומרת שאינה יודעת אם צריכה, מאכילים אותה לשיעורים (שו"ע שם ומ"ב יא ושעה"צ טז). **(ג)** מכאן ואילך הרי היא כשאר חולה שאין בו סכנה, שאף אם אמרה צריכה אני לאכול מחמת צער הלידה, אין מאכילים אותה [אבל אם אמרה שצריכה לאכול מחמת שמכביד עליה החולי, מאכילים אותה כדרך שמאכילים כל חולה שאומר "צריך אני" (שו"ע תריח, א)] (שו"ע תריז, ד ומ"ב יב). ואשה שהפילה לאחר 40 יום להריונה דינה כדין יולדת (רצה).

כל הימים הנזכרים הם מעת לעת (ואין אומרים מקצת היום ככולו), כגון, שאם ילדה בז' תשרי בשעה 4 אחר הצהרים, שלושת הימים מסתיימים ביום-הכיפורים בשעה 4 אחר הצהרים, וקודם שעה זו

הרי היא כדין יולדת תוך 3 ימים שאינה מתענה כלל, וצריכה לאכול [ומשעה זו ואילך דינה כיולדת מ-3 ימים ועד 7 כנ"ל] (מ"ב תריז, יג; רצא ורצד).

יב. אכילה ושתיה לשיעורים – חולה או יולדת שמותר להם לאכול ולשתות ביום-הכיפורים, אוכלים ושותים 'לשיעורים' (שו"ע תריח, ז) כפי ההכרח לקיום גופם (ער' באה"ל שם, ח). ***אכילה לשיעורים***, פירושה, אכילת מנות קטנות של 30 גרם (ער' שם, וכך נהוג להורות), בתנאי שבין סוף אכילת מנה אחת לתחילת אכילת מנה אחרת, ימתין 9 דקות (שו"ע שם ותריב, ג-ד) [ורשאי לאכול מאכלים מזינים ועשירים בקלוריות, כגון: בשר, ביצה, דבש, ביסקויטים וכדו', כל שאוכלם לצורך בריאותו ותזונתו (הליכו"ש פ"ו הערה יג)].

שתיה לשיעורים, פירושה, שתיית מנות קטנות פחות מ-40 סמ"ק [וימדוד ע"י מזרק גדול, מדיד תרופות, בקבוק תינוק מדוייק (כחברת AVENT) ויסמן בכוסו], בתנאי שבין סוף שתיית מנה אחת לתחילת שתיית מנה אחרת, ימתין 9 דקות (שו"ע תריח, ח) [אין חיוב לשתות דוקא מים או לפוגמם, אלא ישתה חלב, מיצי פירות, תה עם סוכר, קולה (הליכו"ש פ"ו הערה יג)]. אבל בין אכילה לשתיה (ולהיפך), אין צריך להמתין כלל, ומיד כשסיים לאכול יכול לשתות (ש"ע תריב, ב). אך אין לאכול ולשתות ביחד (הליכו"ש ה, ג). [אם מחמת שהחולה ילך לבית-כנסת יזדקק למנה נוספת, אין לו ללכת לביהכ"נ. כל שכן שלא יאכל סתם בין ארוחה לארוחה. – רוב החולים יכולים להמנע לגמרי מאכילה ולהסתפק בשתיה. את הקלוריות הדרושות, ניתן לקבל גם במשקאות הנ"ל. לרוב, הכמות ההכרחית לשתיה ליום, היא ליטר עד ליטר וחצי (במקרים מסויימים יש צורך בכמות כפולה). רצוי לקבוע עד איזו שעה יכול החולה לצום באופן מוחלט, וכן לקבוע את כמות האוכל והשתיה. על פי רוב, אפשר לצום עד הבוקר ללא סיכון. ובכל הנ"ל יש להתייעץ עם רופא (ד"ר שוסהיים שם)].

ואם הרופא אומר שהחולה צריך לאכול ולשתות כהרגלו (ולא בשיעורים), או שהחולה אומר כן, או שאנו מסופקים בדבר, מאכילים ומשקים אותו כל צרכו מיד (שו"ע תריח, ח). [והחולה שאוכל ושותה ביום-הכיפורים, אינו צריך לקדש קודם האכילה, הואיל והוא יום תענית לכלל ישראל (מ"ב שם, כט; שז). נוטל ידיו עד הזרוע, ומברך פעם אחת על האכילה הראשונה, ובסוף כל מה שהוצרך לאכול יטול מים אחרונים ויברך ברכת המזון (שח; נט"ג מב, ג), ואומר: "יעלה ויבוא... ביום-הכיפורים הזה, ביום סליחת העוון הזה", ואם שכח, אינו חוזר (שו"ע שם, י; מ"ב שם; שח)].

יג. קטנים – **(א)** קטן פחות מגיל 9 שנים אינו מתענה כלל ביום-הכיפורים, ואפילו תענית שעות. ואף אם רוצה להתענות, מוחים בידו ומאכילים אותו (שלו). **(ב)** קטן בן 9 שנים שלימות, מתענה לשעות (שו"ע תרטז, ב), שאם היה רגיל לאכול בשעה 8 בבוקר, מאכילים אותו בשעה 9 או 10. היה רגיל לאכול בשעה 9 בבוקר, מאכילים אותו בשעה 10 או 11, הכל כפי כח הבן. [ולכן על ההורים לתת דעתם עליו בערב יום-הכיפורים שיאכל וישתה כהוגן כדי שלא יהיה זקוק לכך עד למחרת בבוקר. ואם התעורר בלילה ומבקש לשתות, יש להקל להשקותו (שלו)]. **(ג)** נער שהשלים 12 שנה, ונערה שהשלימה 11 שנה, בזמנינו לא יתענו יום שלם אלא עד חצות היום ולא יותר (הליכות שלמה, צג; חזו"ע שלט-שמ; חזון איש והגרי"י קניבסקי זצ"ל, כמובא מהגרח"ק בארחות רבינו ב, רסב). **(ד)** נער שהגיע לגיל בר-מצוה, דהיינו שהשלים 13 שנה ויום אחד, ונערה בת-מצוה שהשלימה 12 שנה ויום אחד, צריכים להתענות ביום-הכיפורים. ואם הם חלשים ביותר, יש להתייעץ עם רופא (שמ).

יד. רחיצה/נטילת-ידים – אסור לרחוץ ביום-הכיפורים, בין במים חמים או צוננים, ואפילו להושיט אצבעו למים אסור (שו"ע תריג, א). ולכן לא ירחץ פניו (מ"ב ג), וכן לא ירחוץ פיו (רמ"א שם, ד) שמא יבלע קצת בגרונו (מ"ב יא). ונוטל אדם ידיו שחרית עד סוף קשרי אצבעותיו, ומברך "על נטילת ידים" (שו"ע שם, ב). וכן כשעשה צרכיו (שו"ע ורמ"א שם, ג) או קודם תפילה, נוטל ידיו כנ"ל (שיא). ואם היו ידיו או רגליו או שאר גופו מלוכלכים, או שנטף דם מחוטמו, מותר לרוחצם (במקום הטינוף (מ"ב א)), שלא אסרו אלא רחיצה של תענוג (שו"ע שם, א ורמ"א ג). – וכן החולה רוחץ כדרכו, אף על פי שאינו מסוכן (רמ"א שם, ט). וגם הכהנים העולים לדוכן לנשיאת כפיים, מותר להם ליטול ידיהם עד פרק הזרוע, לפי שאינם מתכוונים לשם תענוג (רמ"א שם, ג ומ"ב, ז).

טו. סיכה – אסור לסוך אפילו מקצת גופו, ואפילו שלא לשם תענוג אלא להעביר הזוהמה. אבל אם הוא חולה, אפילו אין בו סכנה, או שיש לו חטטים בראשו, מותר (שו"ע תריד, א), כל שדרך הבריאים לסוך כן אף ביום חול (מ"ב, ב).

טז. נעילת הסנדל – אסור לנעול סנדל או מנעל של עור, אפילו הוא של עץ ומחופה עור (שו"ע תריד, ב), אפילו אם נועל על גבי גרביים (שיג) ואפילו בבית (מ"ב, ז). אבל נעליים מגומי, בד ושאר מינים, מותרות (שו"ע שם), אף שהן נוחות יותר מנעלי עור ורגילים ללובשן במשך השנה (כדוגמת נעלי ספורט או קרוקס), כיון שגזירת חכמים היתה רק על נעלי עור (שטז). [ויש לברך ברכת "שעשה לי כל צרכי" אף ביוה"כ (מ"ב תקנד, לא; שכ). ויש נוהגים שלא לברכה (בא"ח וישב, ט וילך, יז)].

יז. חולה/יולדת/קטנים – חולה, אף על פי שאין בו סכנה, וכן יולדת תוך 30 יום ללידתה, וכן מי שיש לו מכה ברגליו - מותרים לנעול מנעל של עור (שו"ע תריד, ג), כל שאין ברשותם נעלי גומי (שיט). – וילדים קטנים שלא הגיעו לגיל מצוות מותרים בנעילת הסנדל, ומכל מקום טוב שגם הם ינעלו נעליים שאינן מעור (שמא).

יח. התפילות – יום-הכיפורים הוא זמן תשובה לכל, ליחיד ולרבים, והוא קץ מחילה וסליחה לישראל, לפיכך חייבים הכל לעשות תשובה ולהתוודות ביום-הכיפורים (רמב"ם תשובה ב, ז). ומכפר רק למי שמאמין בכפרתו (רמב"ם שגגות ג, י; רמ"א תרז, ו). ויתפלל התפילות בביה, ואם אינו יכול להוריד דמעות, יתפלל בקול בכי (בא"ח וילך, יח), וי"ג מידות יאמר במתינות ובכוונה ושיברון לב, כי זה העיקר (שם, יט).

יט. הבדלה – ***בשמים:*** בהבדלה במוצאי יום-הכיפורים אין מברכים על בשמים (שו"ע תרכד, ג). ומכל מקום, טוב שבסיום ההבדלה לאחר ששתה מהכוס כראוי, יביאו לפניו בשמים ויברך עליהם (שפד). ***מאודי האש:*** מברכים ברכת "בורא מאורי האש" בהבדלה רק על אור ששבת, דהיינו, על נר שהיה דולק והולך מערב יום-הכיפורים עד מוצאי יום-הכיפורים [או על נר שהודלק ממנו (שעט)], אבל אין מברכים על אור שנוצר עתה (שו"ע שם, ד-ה; רחצ, ח) על ידי גפרור וכיוצא בזה. [אשה שבעלה מאחר לבוא מבית-הכנסת, יכולה להבדיל בעצמה ולטעום מן היין, ולאכול ולשתות מיד (שו"ע רצו, ח ומ"ב לה-לו)].

כ. זמן רבינו תם/ברכת הלבנה – המנהג כדעת הגאונים ש-20 דקות אחר השקיעה מסתיים הצום ומוסיפים עוד דקה אחת לתוספת יום-הכיפורים להוסיף מחול על הקודש (ער' שו"ע תרכד, ב) [ונוהגים בבית-הכנסת בשעה זו לתקוע בשופר (ער' שו"ע תרכג, ו)], ויכולים לאכול ולשתות לאחר הבדלה על הכוס (צאת הצום בלוח הוא בשעה 6:58).

אולם לדעת רבינו תם צאת-הכוכבים הוא 72 דקות אחר שקיעת החמה, ואסור לאכול ולשתות עד זמן זה (שעה 7:40). וחובה קדושה על כל מי שיכול שינהג כן. אבל מעוברות ומניקות, חולים אפילו אין בהם סכנה, או נערים שזהו צומם הראשון או שהם חלושים, אין להם להחמיר בזה. – ונוהגים להמתין ולברך ברכת הלבנה רק במוצאי יום-הכיפורים, כדי לקדש את הלבנה בשמחה (רמ"א ס"ס תרב). (ויש נוהגים להקדים ולברכה קודם יום-הכיפורים, כדי שתבוא מצוה זו ותכריע את כף הזכויות (מ"ב שם, י)).

ניתן להשיג את העלון באתר "מאור לפסגה" www.maorlapisga.org

העלון מוקדש לרפואת תקוה בת כתון, צפורה רבקה בת לוטה, אסתר ברכה בת חיה, סיגלית בת רחל, אורטל רחל בת רימונד ממו, מיטל בת דינה, דינה בת איזה, חביבה בת סעדה, מרים חיה בת מסעודה, נסים בן מסעודה, יעקב בן מלכה, דן בן סעדה, משה נסים בן סעדה, ירדנה בת עליזה, דניז בת ג'וליט, עדי חיה בת בת-שבע, משה אהרן בן לאה בלא, חיה עינת בת אסתר. **להצלחת** חיילי צה"ל וכוחות הבטחון, ולהשבת החטופים, שלמה עמאר בן סולטנה, מש' אשורי, אלון בן אביגיל רבקה. **זיווג הגון** לאורטל בת תמר, יעקב בן מרינה. **וש"ק** לאפיק בת שולמית. **לעילוי נשמת** שאול בן סרח, אברהם בן לאה, צאלה בת גליה, אסתר בת רוחמה, חנוכה בן חנה, שלום בן סוליקה, מסעודה בת תמו, אברהם בן פרחה, ר' שמעון בן איז'ה, סעדה בת רחל, חיים בן סעדה, דוד מאיר בן סעדה, ישועה בן רחל, מרסדס בת תמר, מסעוד בן אונישה, ג'ריה בת עסילה, יצחק חיים בן מרסדס משולם בן צבי, ששון בן שרה, חיים חי מנחם בן בלנש, דוד בן דוריות, מרדכי גדליה בן יצחק סנדר, מרים בת סעדה, דן רפאל בן סעדה, חדוה דינה בת איז'ה, רות בת אסתר, יפה יפית בת טובה, רות בת רחל, רימה בת חבובה, יצחק בן רחנה, אלדד יוסף בן סימונה, שמעון בן נעמי, סימי בת ימנה, מרדכי חיים בן אלומה, אביעד בן נעמה, רות בת אסתר, לירן שמעון בן דבורה, זהבה בת שרה, שרה בת רחל.